

ADALÉKOK VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉLETÉHEZ ÉS MUNKÁSSÁGÁHOZ.

Két levelet közlünk alább a M. T. Akadémia Vörösmarty-kézirataiból. Mind a kettő Vörösmarty életéhez szolgáltat adalékokat, s noha Gyulai Pál — miként jelzi is — minikét levelet felhasználta *Vörösmarty életrajzában*¹, mégis mint forrás-értékű adatokat, szükségesnek véltük eredeti, egyetlen központozásukkal, helyesírásukkal s fogalmazásukkal — *teljesen* közölni.

Az első levél Gyulai Pálhoz van intézve. A levél formája egész iv; azonban nem teljes, mindössze négy iv-lap; a hiányzó rész valószínűen elveszett. A levelet Vörösmarty egyik öccse írta, de hogy melyik, azt egész biztonsággal nem lehet megállapítani, mivel éppen a befejező rész nincs meg. Ha azonban összehasonlítjuk a második, Csajághy Laurához írt levéllel, a levélpapíros, az írás minősége, a fogalmazás laza módja, az első levél bekezdésének és a második befejezésének tárgyi és hangulati hasonlósága mind megengedik, hogy a levél írójában Vörösmarty Jánost keressük.

A második levél Csajághy Laurának szól. Alakja egész iv, terjedelme hat és fél iv-lap.

1.

Tekintetes Ur!

Bocsánatot kérek, hogy kegyeletes soraira válaszom elkészt; mi még az inséget most érezzük legjobban. — Kifogyván élelemből pénzből az éhező néptől zaklatva — sem éjelünk sem nappalunk, aratunk már de a' nyomtatásra alkalmas idő nem jár, hogy valamit már ujbol vethetnénk vagy a' nép — testbe lélekbe ki fáradva voltam — gyertyánál már éppen nem tudok írni — nappal is nehezen megy de meg a' nép járkálás miatt tellyességgel nints időm, (azért)² most már kissé csendesedik a' zaj, sietek Tekintetes Ur kérdéseire felelni

I. Édes Anyánk mikor és hol halt meg, hol lakott rendesen milyen Asszony volt?

Édes Anyánk megholt Velenczén 1834³ sept: 26 élete 64 évében — Atyánk meg halt 1817 Juliusba Pesten — annak holta után még Anyánk a' ki Velentzei Meszlényi Antal féle haszonbérelt birtokon lakott — ki telvén haszonbéri ideje falu Velenczébe Meszlényi Ignáztól — utobb Meszlényi Ferentztől árendált mindig kisebb kisebb birtokot, mert minden gazdálkodása kárral ment, mi iskolába voltunk, egyik idősebb leány testvérünkkel gazdálkodott — de a' legfőbb az volt, hogy Atyánk rendeletét nem követék — mert az azt rendelte — hogy a' falusi gazdálkodással azonnal fel hagyva, gabonát birkát marhát szőlőket borokat mind eladja, az adósságot ki fizesse, a' mi pénz marad a' Fehérvár városi Árva pénztárba be tegye, és a' fehérvári ház föld szőlőből meg élhet — nem így cselekedvén 5 év alatt semmi sem maradt, (csak)² az adósság nem fizetteett! a' a legelső volt, a' ház és föld eladás — marhát birkákat el kapkodták — így aztán nagy szükségét látoit Szegény Anyánk, nekünkse volt, haza sem mertünk menni — azért ott még is voltak könyörületes szívű emberek, kik segítették Anyánkat, de már

¹ Második kiadás (1874), 13—15. l.

² A 4 alatt áthúzva: 3

ekkor nagyon bánkódott, gyermekei elhagyták és az anyira fájt (neki)¹ bánatos szívének hogy többnyire ágyba fekvő volt — én azután rá beszéltem hogy jönne be Fehérvárra tisztességes lakást szerzek és tehenet tartok neki, hogy jó teje legyen¹ — Így osztán Fehérváron lakott 2 évig, már ott voltunk 4^{en} testvérek, láthatott mindennap is bennünket — de mégis csak ki vágyott — ki vittük Gárdonyba ott egy Nemes Ur adós volt: 3 évre földeket és lakást adott — de itt megint nem tudott meg szokni — siránkozván hogy neki csak Velenczén volna jó, közel a' szőlőhöz hogy minden nap ki járhatna de már az utolsó szőlejét is elvették a' hitelezők — kedvéért nem nyugodtam még a' szőlőt vissza nem vettem és ott tisztességes lakást fogadtam — már ekkor Mihál bátyám is évenként 200 Vft: segített — ezen néhány évet aztán nagy meglelégedéssel töltötte — meglehetősen nagy kertje tágas udvara és közül a' szőlőhöz.

Azt is méltóztatik kérdezni hogy édes Anyánk milyen Asszony volt?

Édes Anyánk közép termetű és meglehetősen testalkotású — szép arcvonású nem szappanyozott de igen szép természetes barna piros bőré — holló fekete haju — de oly gazdag hogy bokáig ért, ha leeresztette — és 64 éves korában még egyszál sem volt ősz. Szelíd természetű, jó adakozó szívű, vallásos, szorgalmas fáradhatatlan a' gazdasszonykodásban, nagyon jó magyar konyhát tartott — a' gyümölcs aszalyás befőzés — sajt készítés — egy szoval neki télen nyáron mindíg sürgösebbnél sürgösebb dolgai voltak — betegeket is gyógyított nagyon gondos volt a' házhoz mindenféle jó füveket, gyökereket annak idejébe be száríttatni és el tenni — Vakok gyógyításában különös szerencséje volt — és flastromokat igen jókat készített — hányszor (?) történik a' gazdaságba csont törés(ek)¹ — kasza sarlóval sebzés, azokat nagyon hamar gyógyította —

Testvérek 9 voltunk 5 fiú 4 leány Mihál jogot végezett és ügyvéd lett 4. fiú csak gymnasialis iskolát — és gazda tisztak lett/ek¹/ünk

Hogy Mihály bátyám 827 Fehérvárott akart volna lakni, nem tapasztaltam, sőt ellenkezőt, mert kisvárosba v faluba — meg nem maradt mulatni se (igaz)² — hanem Pest — vagy pusztán, pusztán szeretett nagyon lenni — de 829^a tartózkodott egy nyáron Vörösmarty Zsigmond unokabátyánkál Kis Keszibe, 1 $\frac{1}{2}$ orányira Nádasdy Tamás jószágán — az Unokabátyánkknak Kehidán és Sághon szőlője volt és csaknem naponként oda ki kocsiztak, vagy vadászva ki ballagtak, a' lakásánál is nagy kert nagy méhes a' szőlőbé szép gyümölcsös és méhes — ezekbe találta magát jól Mihály bátyám, nagyon jól, mert nyáron a' nép a' mezőn lévén kertekbe csak reggel, napal csak a' méhek dongása más nem háborította, itt sokat is dolgozott bátyám itt írta ugy emlékezem a' *Tünde és Ilona* című munkáját amellyet Pesten, a' Censurán vissza vetettek, hanem a' Fehérvári Censor akkor Iskolai Direktor (a lapszéle e szóhoz írt jegyzetben: mint egykori tanítványát nagyon szerette) bátyámnak tanára volt és nagyon nagy öröme volt mindíg bátyám szép magaviselete és eszében, nem tett akadályt, a' munka ki nyo-

¹ A levél alján jegyzetben e szóhoz: mert a' tej kedves eledele volt.

² Áthúzza.

³ A 9 későbbi, idegen kézzel s tintával való átirás. Az eredeti szám: 7

matott — hanem a' *Két szomszédvár* is itt készült, az Unokabátyánknál jó helye volt, mert az is még akkor nőtlen volt — de jó gazda jó konyhája és ő maga vendégszerető a' határba a' legszebb vadász. ¹ szárnyasokra, a' szőlők mellett nyulakra itt igen jól találta magát — de Fehérváron nem lehetett meg tartani — mert akkor kissé németes város volt, a' Nagy Urak lenézték a' polgárt, és a' Megyei dolgok is korlátozott módon folytak — azt nem szerettem láttni — 827 ősszel 828 — tavasszal egyszer épen nálam volt bátyám, már ekkor én is Ispány voltam egy nagy pusztán (jegyzetben : Szt. Agóthán.) Fő Szolga Biró Fő Fiscus arra utazván beszáltak, megismérték, nagyon biztatták hogy jöjné csak haza, jobb lenne mint Pesten, majd ők ajánlani fogják a Fő Ispánnál és minél előbb Honorarius Fiscusnak meg tétetik.

2.

Kedves Lórikám!

Meg bocsájt nekem, hogy szives levelére a' válaszal kissé megkértem : a' gazdák most igen szánandó helyzetbe vagnak, a' mi csekély eladni való van, rossz ára rossz kelete, de a' sovány tavasz, takarmány szűke, nagy adó, só, vas, fa és egyéb szükségések drágábbak mint előbb, szomorú következésnek nézhetünk elébe, a' repczenk most Aprilban fagyott meg, nem mondom már tovább : az Isten legyen irgalmas és kegyelmes hozzánk.

Örömmel olvastam a' P: Naplóban, azon kegyelet tellyes intézkedést, melyet páratlan Nagylelkű Gyám Attyuk, az Özvegyek Árvák VédAngyala, javukért tenni kegyeskedet: Áldja meg Őtet az Isteni Gondviselés boldog és hosszú élettel, hogy áldott bölts eszméi, önzéstelen szép erényei, gondal terhelt csüggedetlen fáradozásai magasztos eredményeit, mit a' Haza, Nemzet, és Emberiség javáért, törhetetlen jellemmel, szilárd akarattal, de lelki megnyugvással eszközölt — sokáig elégedett öröm érzettel szemlélhesse.

Áldja a' Mindenható azon jeles Egyéniségeket, a' kik felejtetlen boldogult bátyám lelki barátjai voltak ; kik a' meg boldogultnak emlékeért fáradozni, hátra hagyott Özvegye és Árvái javáért, minden alkalommal és környülmények között, kegyelet tellyes tetteikkel, a' felebaráti szeretetnek leg nemesebb, leg remekebb példájával sietnek közre működni: ezen tettek jellemzik e' nagy férfiukat, mert szellemük ugyan az a' mi az elhunyt barátuké; e' dicső szellem szálljon hő áldásával az Isteni Malasztnak, azon jelesek utódaira, és boldogítsa őket: mi pedig imádkozzunk, hogy árva hazánk, sujtott nemzetünk, jobbainkat soká éltesse, és hogy az utódok mennél többen és mennél többet, a' szép, jó, hasznos tudományokból, erényeikből szorgalmaikból tanulhassanak.

Hogy mit? és miképp írjak le boldogult bátyám gyermekkori éveiből?, majd ott kezdem a' szülői háznál nyert nevelési időből, első iskolánk volt a' Kápolnás Nyéki Reform: iskola, közel volt a' lakásunkhoz, bátyám lehetett 7. éves, azután a' házál tartott Atyánk tanítót, mert 2 idősbb leány testvéreink és mi ketten tanultunk, ezekkel sok baja volt szegény Atyánknak, ki nem tudott, ki pedig korhel volt, végre a' harmadik évben egy becsületes fiatalember találkozott, a' ki minket, annyira oktatott, hogy bátyámat az I só Grammatic: engem a 2 normában, bevettek Fehérváron, ott együtt voltunk kosz-

¹.. olvashatatlan két betű.

ton szálláson; bátyám midőn az 5 dik iskolába lépett (innen kezdve két törölt sor következik) a' 6 dik iskolát valamint a' 7. 8. 9. Pesten végezte, mindig jó házaknál gyermek tanításért, koszt és szállással el látva, azután Perczel Családhoz jött nevelőnek, Tolna Vármegyébe Bonyhádra, itt privát a' törvényt végezte, és patvariára az ottani alIspány, Csefalvay Urnál valameddig nem tudom meddig, volt, azután Censurát adott, és pesti lakos maradt; ezt már ugy emlékezem Bajza le írta a' midőn összes munkái ki adtak, hívebben mint én, mert boldogult bátyám elő adása után írta le, a' gyermek kori időnk-ből egyet mást leírok én is, ha nem lesz össze függő és szabatos, azt írásbeli járatlanságom teszi: együtt tanultunk a' szülői háznál bátyám a' 1-tzkét mindig jól tudta, és így vele a tanítónak nem sok dolga volt, kiesztette játszani, mig engemet sokszor ott tartott — a' fehérvári iskolákban mindig első Eminens volt, pedig otthon soha sem tanult, de az iskolába igen szorgalmas és vigyázó volt, írásbeli feladatait is azonnal ott végezte, a' czifra betűkre nem sokat adott, de jó szabatos olvasható írásával a' tanárai megelégettek, és így neki, mint szelíd maga viseletű tanulóknak, büntetése soha sem lett volna, ha egy véletlen eset bele nem sodorja; volt egy Ziscercita Direktor és tanár, jelesen az ő tanára ezek, kissé tótos emberek voltak, és szereték a jó bort, a' délutáni előadáson történt egyszer hogy a' katon...k¹ tanítványát veszővel akarta büntetni — ezt az eg...¹ ifjúság szégyenlette volna, kérték a tanárt, büntetnésképpen, de az nem engedett: ekkor az egész osztálybeli tanulók oda hagyták az iskolát, a' tanár város hajdukat vévén maga mellé utánnuk ment, annyira, hogy a' Vároستol ¼ órányira lévő fűzfás erdőben be közelítette őket, és már a' deákok lödöztek is: úgy nyilatkoztak, hogy ők vissza fognak mer ni, ha a' hajdukat el távolítja a' tanár, így azután vissza tértek, de a' tanár elégtetelt kívánt, mint a Direktor akképp adott meg, hogy együl egyik nyilvánosan meg.....t,¹ ekkor bátyám (máslél sor törölve) volt büntetve: iskolán kívüli idejét vidám társaságban vitatkozásokkal, játékkal szerette tölteni, népmondákat, meséket, nótákat, különös figyelemmel halgatta, és a' kik tetzésére beszéltek, ha lehetett borral, dohánnyal, jutalmazta, kukoricza fosztáskor, és szőlő szüretekben nagy élvezettel volt, de azért ő magányban is nagyon jól mulatott — a szőlő hegyről a Velencei tóra való ki látás az ottani Meleg hegy annyira kedvelt tárgyai voltak, hogy egy helyen órákig állt s körül nézegetett, vacatiokba ilyenkor mindég volt nála könyv is, atyáknak régi deák könyveiből vitt magával, Cicero, Horatz és más Class: munkákat (alul jegyzetben e szóhoz: szerette olvasgatni), már 2 dik Grammatista korában falakra kis dar.: papírokra írkált verseket, de azokat azonnal le is törülte hogy olvashatók ne legyenek, sokszor már nagyobb korában nagyobb papírosokra írt, és azokat lapdázásnál szavalgatta, játzó társai kérték hogy o.vasná el nekik, vagy adná nekik olvasni, vissza adnák— de azt nem tette soha, történt hogy lefogták hogy majd erővel ki veszik zsebéből vagy kezeiből, minden erejét megfeszítette— és addig küzdött, míg tőlük szabadult, és el tépte írását, olly kis darabokra, hogy abbul senki sem olvashatott. Szeretett a nép között

¹ A kipontozott helyek itt is, később is a lapszakadás okozta hiányt jelzik.

lenni, de úgy.... a' maguk módja szerint társaloghattak beszélgeth... mászor valaki azok közül talpra esett tréfát mesét.... az sokáig emlegette és elbeszélte, történt egyszer mászor hogy atyánk bátyámat is ki rendelte munkásokhoz a' hol kissé szorgalmazni kellett volna vagy inteni őket az nehezebbre esett: ezt atyánk is tapasztalván ha csak kerülhette nem erőltette, olyasmivel engem bízott meg, úgy aztán szivessebben ott maradt a' munkásoknál ha én zsörtölődtem velük, sokszor csendre intett és, mondván ne bánisd [szegényt] és néha annyira disputáltunk hogy utobb magunk között meg is verekedtünk, a' mi abból ált, hogy ne (szakadt laprészt) t földhöz ütök, s ha nem engedtem, meg is tette; hanem már mikor én az 5 dik bátyám a' 6 dik iskolába jártunk, soha többé nem verekedtünk de még nem is versenyeg-tünk, még akkor se lovaglásra, sem vadászatra nem volt kedve, a' lovaglásra ugyan sohasem, a' vadászatot később nagyon kedvelte, könyörületes szíve volt, ha látott szegényt, beteget, azon segíteni leg nagyobb öröme volt, szilaj természetű s rossz erkölcsű gyermekeket az ő társai között nem tűrt, inkább elhagyta tanuló társait, míg azok is belátva jó szándékát, a' mattul elidegenettek: zenére sem volt hajlama, atyánk tanítatott egy évig hegedülni, az öreg Patikarus volt a' mesterünk, de félre tette hamar a' hegedüt, atyánk nem erőltetett bennünket, semmi olyasra, mihez kedvet, hajlamot nem tapasztalt; vagy örömmel fogadott, mikor vacatiora haza érkeztünk, első szava volt, hányadik vagy Miska fiam, azt felelte 1 só hát Jancsi 3. 4. v 5 dik nagyon szerettem volna ha te is első lehettél volna, én sírtam és fel tettem magamban mind anyiszor hogy jövőre leszek, tanultam későn korán, bátyám sohasem tanult, és még is első lehetek — — én pedig hátrább hátrább estem, mert kissé vásott gyermek voltam: ruháját szerette tisztán tartani, nem is szakadt el olly hamar mint anyém, atyánk mindig azon csudálkozott, hogy egy kelméből volt ruhánk, de azért az enyim sokkal hamarább elszakadt: pedig ő is játszott, birkozott, de nem úgy mint én. Atyánk magyar ruhában járatott bennünket, meg volt mondva koszt és szállás adó urunknak, hogy ha elsők leszünk akkor bőven zsinoro-zott sujtásos nadrág, dolmány, és sarkantus csizma lehet, Husvétra — — vacatiora, atyánk sokat mondta hogy fiaim iparkodjatok németül beszélni, ol írni olvasni, mert a' nélkül nem sokra megy mai világban az ember, és ezért mindig ollyan helyre adott a' hol az ur és háznépe németül beszéltek, mikor Husvétra vacatiora haza tértünk, kérdezte, tudtok e' fiaim valamit már németül — — mi halgattunk, atyánk pedig e' halgatást elérlette többször nem kérdezett, hanem azt mindanyiszor elmondotta, hogy fiaim mennél több nyelveket beszélünk annál könnyebb a' világban megélnünk, mert látjátok, csak ide haza is, vagynak aratoink svábok, az is németül beszél, kaszásaink (Bugerok) Trentsin Árva Megyéből, azok tótul beszélnek, millyen jó volna őket meg érteni, és velök a' mi akaratumkat meg értetni: de hát még ha valaki, a' világban látni akar, országot világot be járhat, kereskedés vagy egyéb foglalkozással, nem lehet megmondani menyire jó esik az embernek, ha egy ismeretlen vidékben beszélvén magát ki fejezni képes — de mellesleg legyen mondva közbe közben, még is Atyánk nyilatkozataiból úgy vettük észre, hogy a' német csaló nagyobb részt, és galád jellemű, ezt nem mertük neki megmondani, hogy ő haragszik a' németre és minket csaknem erőltet, hogy tanuljunk németül, egyszer már nagyobbatskák voltunk, az

iskolában majd minden gyermek pantalon és kaputot kapott szülőitől, kértük Atyánkat kegyeskedne nekünk is pantalon nadrágot és kaputot varratni, felelé, fiaim, míg én varratok nektek ruhát, addig nem léssen se kaput sem pantalon, majd ha magatok szerzitek be a' ruhát, nem szólok bele, millyent varrassatok. (Itt végződik a lap. A záró sorok után minden jelzés nélkül még két és fél sor következik, amely értelmileg előbbre tartozik) u: i: Mihály bátyám forradalomba még is úgy intett engemet, Ötsém van ám becsületes német is: ne szidd általjában a' németet. — — Én mondá tovább; nem azért akartam hogy ti németül tanuljatok, hogy németek legyetek, csak azért hogy' tudjátok azt a' nyelvet is, mire majd ha emberkort értek szükségtek lehet; látjátok én sem teszem le a' magyar zsinoros ruhát, és sarkantyus csizmát, mert magyar akarok maradni; e' szavak után mélyen halgattunk, a' pantalon és kaputrol, mert kedves jó lelkü Atyánk tekintetébül sokat tudtunk már akkor is meg érteni — Ő is a leg jobb hazafiak, felebaráti szeretettel páratlan jellemű család atyák egyike volt, kora halálát az érzelem fájdalmai ép úgy mint szeretett Mihály fiánál a' szivben rejtgett és soha nem nyíl(atkozott)¹vánította mély fájdalma okozhatták inkább mint testi bajai; bol- dogult bátyám is keveset panaszkodott, és ha néha, még is testvéri körben fájdalmas érzelmei ki törtek, utolsó volt meg említeni saját érdekét, már serdülő korában, a' haza és nemzet sorsán aggódott gyöttrődött — olyan volt szeretett Atyánk is. Ő-neki is korán jöttek a' családi terhek, miket becsületes jellemmel és utodaira jó példa adással, de meg az idők mostohaságai által meg hiúsult remények érzete mélyen sebzett[ék], gyengéden érző szivét sujtoták, és így a' test gyengébb lévén a' léleknél életének még úgy szólva java korában kellett elhagyni kedveseiket; Kedves Lórikám igaz hogy én sokat írtam most bár későn is — — ebből ugyan kevés lehet érdemes arra hogy a' közönség elébe jusson, de mivel úgy írta nekem, hogy majd ebbül ki olvassa és választja T. Gyulay Pál úr azokat a' mik a' közönségnek tudni valók: előre meg mondtam hogy nem léssen öszve függő és szabatos, röviden akartam de mind hiába volt, az én életem nem élet, nints olly korai idő ha felkelek hogy itt ne volna sok nép, mert a nép (ez)¹ e' mondhatatlan oltó időben majd éhen haló' kér gabonát pénze nints — kér takarmányt, földet, ez regvel, délbe estve rendszeren, azután a sok Vármegye járás, most Csend biztos, uri biztos, hetvenkedik, finantz, jövedelmi adó felügyelő, de hát ki kell nézni a' gazdaságban is se kint sem ben, egy pillanatnyi békés óra, elővettem e' levelet már husszor legalább és akartam valami ki meritőt, és érdemes tárgyat leírni, de az nappal hijába volt, szégyenlem hogy szives felhívásának csak ekképp feleltem meg, épen két hete lesz ho'nap, hogy megkezdtem leveletem, de hány nap volt olyan, mellyben semit sem írhattam, nem tudok olly erős lenni, hogy eféle bajoktól men-küljek, felzavarva — boszusan kell egy két sort írnom, miket elolvasni ki igazítani nem lehet időm, ma esős idő van, mit olly régen vártunk, be zárkoztam, de majd kifeszítik sarkából az ajtót, végre ki kell nyitni, így hát nem vagyok képes a' sok kérdezé- kérés, követelés roszt hír jelentések közt, valamit, tehetni — vegye Kedves Lórikám ezeket úgy mint a' legjobb akaratul készülteket; mint előre is mondá

¹ Áthúzás.

nekem mióta gazda vagyok, nem voltak nehezebb, át nem gondolható bajaim a' mostaniaknál, de mamár erősen fogadtam, hogy levellem bezárom, Isten áldása száljon magára és Kedves Gyermekre — az egészség is itt nagyon gyér, egész ház népem, csúsz, nátha huruttal tele, magammal együtt, de hadd jöjjön csak május majd ha szép zöld lészen az a' május, rá huzatom a' cigánnyal, Csokoljuk mindnyáján gyermekeivel.

Ujszászon Aprilis 24 kén 1863.

szerető rokona
Vörösmarty János.

Közl: BRISITS FRIGYES.

EGY MŰFOGÁS ARANY JÁNOSNÁL.

Az IK. 1916. évtolyamának 171—8-ik lapjain kis példán át próbáltam Arany végtelen alkotó művészetébe bepillantani. «Toldi vagy nem Toldi» — mondják a *Toldi estéje* VI. é. 31. k. versszakai — sorban hull az előtt az egyszerű por — a puskapor — előtt, amelyet az emberi ész nemrégiben talált ki. Arany kifejező szavai utólérhetetlen művészettel, teljesen összefogják a költemény alap gondolatát és tanulságát, az ésszel hódító, más öltöbéli ivadék végérvényes győzelmét a nyers erő maradi hőse fölött. Kedvezőtlenebb volt a mérleg a mű összefüggése és belső harmóniája tekintetében, mert a haladó szellemű király szavai a nagy, haldokló ellenlábásával szemben nyilván tapintatlanok. Ezért tette fel igénytelen tanulmányom, hogy mélyebb okoknak kellett a költő alakító erejét befolyásolniuk.

Az egyiknek, az általánosabb érvényű oknak döntő jelentőségéről valott felfogásomat nem kell ezúttal sem megváltoztatnom. A költői alkotás sajátos természete folytán a költemény hősei sohasem lehetnek teljesen függetlenül cselekvő vagy beszélő egyéniségek: mindig egyszersmind a költőjüknek, illetőleg a kompozíciónak céljait is szolgálják. Ezért kell minden költőnek, még a legnagyobbak is, jóllehet öntudatlanul, ösmerni és érvényesíteni azt a technikát, amely az apróbb vétséget a nagyobb szépség ellenértékével rekompenzálja. Régi Eckermann-idézetünk szellemében mondta már Aristoteles (*Poetika* 24. [25] fej.) az Odysseus partratevése körül (*Odysseia* XIII., 70. s k. s.) észlelhető ellenmondásokról (ἄλογα): ezeket csak egy jó költő s csak úgy tudta elfogadtatni, hogy a nem-helyénvalót más szépségértékekkel, megnyerő módon igyekezett elfeledtetni (τῶς ἄλλοις ἁραθῶς ὁ ποιητῆς ἀφανίζει ἡδῶων τὸ ἄτοπον). Esetünkben ez a kisebbmértvű ἄτοπον vagy ἄλογον: Toldi értékelésének időszerűtlensége; az ellensúlyozó, jelentősebb szépség: a hős tragikus sorsának plasztikusan kifejező összefoglalása volt. — Ezzel ellentétben véleményünk szerint, javításra szorul a másik, a speciális érvünk.

Annak idején (173. l.) Arany *Első dolgozatának* bizonyos passzusai-ban nyomát véltük találni, hogy a költő ezt a most Lajos ajkára adott alapeszmét első, ma ismeretlen elgondolásában más, kevésbbé bántó helyen és módon akarta a kompozícióba beilleszteni. Az illető versszakok kitűnően megtalált és esztergályozott fordulatai valami elvetett tervből, azaz ehhez szabva keletkezettek, de felülmulthatatlan szépségértékük — Croce úgy mondaná